

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
DEVLET VE EKONOMİ

Mehmet Genç

ÖTÜKEN

*Bu alışmaları,
bana hayatın çalışma ile eř anlamlı olduğunu gösteren
rahmetli annem Hatice Genç ile öđrenmenin
hiř bitmeyeceđini öđreten rahmetli babam Ali Rıza Genç'in
muazzez ruhlarına ve onlardan öđrendiklerimi gerçekleřtirebilmekte
unutulmaz fedakrlıkları ile hep yanımda bulduğum
aziz ađabeyim Mithat Genç'e ithaf ediyorum.*

Mehmet GENÇ: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni 1958'de bitirdi. 1960'ta girdiği İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nde İktisat Tarihi asistanı olarak Ömer Lütfi Barkan'ın yanında çalıştı. 1983-1999'da öğretim görevlisi olarak Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi'nde *İktisat Tarihi* ve *Tarih Metodolojisi* dersleri verdi; 1999'da emekli olduktan sonra İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Osmanlı İktisat Tarihi alanında lisans, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde aynı konuda yüksek lisans ve doktora sınıfında dersler verdi. Halen İstanbul Şehir Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Tablolar Listesi	IX
Grafikler Listesi	XI
Kısaltmalar	XII
Teşekkürname	1
9. Baskıda Yapılan Değişiklikler Hakkında	5
6. Baskıya Önsöz	7
Önsöz	9
Giriş Yerine	31
İktisat Tarihinin Temel Problematığı	31
Osmanlı Tarihinin Problematikleri	33

Birinci Bölüm İKTİSADÎ DÜNYA GÖRÜŞÜ

1. Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri	39
Giriş	39
1. İaşe (provizyonizm) İlkesi	41
2. Gelenekçilik (tradisyonalizm) İlkesi	44
3. Fiskalizm İlkesi	46
Sonuç	48
2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi	49
Giriş	49
1. İaşe (provizyonizm) İlkesi	55
2. Gelenekçilik (tradisyonalizm) İlkesi	58
3. Fiskalizm İlkesi	60
Sonuç	62
3. Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik İlkeleri ve Temel Değerleri	64
4. 19. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler	83

İkinci Bölüm MALÎ SİSTEM VE EKONOMİ

5. Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi	95
Giriş	95
I. Malikâne Sistemi	100
1. Doğuşu, Hukukî Şartları ve Malî Muhtevası	100
2. Sistemin İşleyişi, Gelişmesi, Yaygınlaşması	106
II. Malikâneye Ait Verilerin İktisat Tarihi Bakımından Anlamı ve Önemi	114
6. 18. Yüzyılda Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma	143

7. Esham: İç Borçlanma	184
8. Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi	194
İç Gümrük Rejiminin Nitelikleri	195
İç Gümrüklerin Yayılması	199
İç Gümrüklerin Kaldırılması	200

Üçüncü Bölüm
SANAYİ, TİCARET VE ESNAFLAR

9. 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde İç ve Dış Ticaret	203
10. 18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş	209
11. 18. Yüzyılda Osmanlı Sanayisi	223
I. Genel Çerçeve, Özellikler, Eğilimler	223
II. Devletin Manifaktür Kurma Girişimleri	235
1. Yünlü Manifaktürü	235
2. İpekli Manifaktürü	240
3. Yelken bezi Manifaktürü	245
12. 18. Yüzyılda Osmanlı Sanayisinde Değişmeler ve Devletin Rolü	252
13. 18. Yüzyılda Türkiye'den Fransa'ya Yapılan Pamuklu İhracatı ile İlgili Bir Araştırma Hakkında Düşünceler	262
14. 17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat	269
15. Osmanlı Esnafı ve Devlet Tartışma	289
	300

Dördüncü Bölüm
İSTANBUL VE FETHİ

16. İstanbul'un Fethi	307
17. I. Uluslararası Fetih Sempozyumu Konuşması	310
18. Fethin İktisadî Sonuçları	314
19. II. Uluslararası Fetih Sempozyumu Bir Değerlendirme Konuşması	319
20. İki İmparatorluğun Başkenti İstanbul	322

Beşinci Bölüm
DİĞER MAKALE VE KONUŞMALAR

21. Kalkınma Meselemize Tarihî Bir Yaklaşım	329
22. Osmanlı Arşivlerinden Yararlanma Yöntemi	339
23. Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum	346
24. Fahrî Doktora Töreni Konuşması	354
Bibliyografya	358
Makalelerin Daha Önce Yayımlandığı Kaynaklar	362
İndeks	365

Tablolar Listesi

5.0.1	Osmanlı Bütçeleri (1660-1701)	100
5.0.2	1716 Yılında Malikâneliği Kaldırılan Bazı Mukataaların Yıllık Vergilerine Yapılan Zamlar	109
5.0.3	18. Yüzyıla Ait Osmanlı Bütçe Örnekleri	111
5.0.4	Malikâne Muaccelle Gelirlerinin Yıllık Ortalama Miktarı (1695-1844)	112
5.0.5	İlk Üç Yılda Malikâne Olarak Satılan Mukataaların Yıllık Vergi Tutarı ve Toplam İçindeki Oranı	112
5.0.6	1701/1702 Yılı Bütçesine Göre Temel Gelir Kategorilerinin Değeri ve Oranları	113
5.0.7	Malikâncilerin Yatırdıkları Muaccelelerden Sağladıkları Kâr Oranları	116
5.1	Kavala İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i iskele-i Kavala)	124
5.2	Pamuk ve Pamuk İpliği İhracat Vergisi (Mukâta'a-i resm-i miri-i penbe ve rişte-i penbe)	124
5.3	İzmir Kantar Vergisi (Mukâta'a-i resm-i kantar-ı kebîr ve sagîr ve Musa Bâli der İzmir)	125
5.4	İstanbul Kantar Vergisi (Mukâta'a-i resm-i kantar-ı İstanbul ve tevâbi'hâ)	125
5.5	İzmir İskelesi Balmumu İhracat Vergisi (Mukâta'a-i resm-i miri-i şem'-i asel-i İzmir ve aklâmeş)	126
5.6	İstanköy İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i iskele-i İstanköy)	126
5.7	Sakız Adası İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i cezîre-i Sakız ve tevâbi'hâ)	127
5.8	Hanya İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Hanya ve beytü'l-'âmme ve hâsse de Hanya ve tevâbi'hâ)	127
5.9	Resmo İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Resimo ve Beytü'l-mâl-ı 'âmme ve hâsse der nefis-i Resmo ve tevâbi'hâ)	128
5.10	Yenişehir ve Golos İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i İskele-i Golos ve Yenişehir)	128
5.11	Bergos İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Bergos)	129
5.12	Varna İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i iskele-i Varna ve zarar-ı kasabiyeye ve tevâbi'hâ)	129
5.13	Selanik İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Selanik)	130
5.14	Tırhala ve Yenişehir Adet-i Ağnam Vergisi (Mukâta'a-i âdet ağnam ve âdet-i gulâmiyye ve resm-i ağıl kalem-i Tırhala ve Yenişehir)	130
5.15	Yenice-i Karasu, Kavala, Gümölcine, Çağalık ve Bereketli tütün dönüm vergileri (Mukâta'a-i resm-i dönüm-i dühân-ı Yenice-i Karasu ve Çağalık ve Kavala ve Gümölcine ve Bereketli ve tevâbi'hâ)	130
5.16	Bursa İpeklî Kumaş Mengene Vergisi (Mukâta'a-i mengene-i kutnî ve peşîmî ve keremsüd ve emti'a-i sâire der Bursa)	131
5.17	Edirne İpeklî Kumaş Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i esnâf-ı sandalcı ve bürüncükçü der Edirne)	131
5.18	Sakız Adası Boyahanesi Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i boyahâne der cezîre-i Sakız)	131
5.19	Serez Boyahane ve Basmahane Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i kârhâne-i boyacı ve basmacı der nefis-i Serez)	132
5.20	İstanbul İpeklî Kumaş Damga Vergisi (Mukâta'a-i rüsûm-ı damga-i akmîşe ve sandâl ve atlas der İstanbul)	132
5.21	Niğbolu, Rusçuk, Tırnova, Hezargrad ve Yergöğü Pamuklu ve Yünlü Kumaş Damga Vergileri; Şumnu, Osmanpazarı, Eski Cuma Yünlü Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i kirpas ve aba der kazahâ-i Niğbolu)	133
5.22	Trabzon Ketenbezi Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i bez-i keten-i livâ-i Trabzon)	133
5.23	Kastamonu Pamuklu Bez Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i kirpas-ı Kastamonu ve tevâbi'hâ)	134
5.24	Şumnu Astar Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i astar der Şumnu)	134
5.25	Amasya Boyahanesi Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i surh-ı Amasya ve resm-i damga-i elvân)	134
5.26	Niğbolu ve Silistre Mamul Deri Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i sahtiyân ve meşin ve gön ve kavsele an tâife-i debbâğân der livâ-i Niğbolu ve Silistre)	135
5.27	Edirne İpeklî Kumaş Mengene Vergisi (Mukâta'a-i mengene-i ateş der nefis-i Edirne)	136

5.28	Malikâneye yatırılmış muaccelelerden savaş yıllarında % 7,5-15 oranında tahsil edilen cebelü bedeliyesinin Miktarları (Mukayese için eshama ait muaccele ve cebelü bedeliyesi miktarları da eklenmiştir)	135
5.29	Venedik Dukası ve İngiliz Sterlini Kurları ve Endeks Değerleri	136
6.0.1	Faaliyeti Genişleyen Mukataa	156
6.0.2	Faaliyeti Daralan Mukataa	156
6.1	Pamuk ve Pamuk İpliği İhracat Vergisi (Mukâta'a-i resm-i mîrî-i penbe ve rişte-i penbe)	163
6.1a	Fransa'ya İhraç Edilen Pamuk ve Pamuk İpliği	164
6.2	Selanik İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i Selanik)	164
6.2a	Selanik Limanı Ticaret Hacmi	165
6.3	Trabzon İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Trabzon)	165
6.4	Tokat Giriş Gümrüğü Vergisi (Mukâta'a-i rüsûm-î âmediyye-i Tokad)	166
6.5	Varna İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i iskele-i Varna ve zarar-ı kasabiyye ve tevâbi'ha)	167
6.6	İstanbul Kantar Vergisi (Mukâta'a-i resm-i kantar-ı İstanbul ve tevâbi'ha)	168
6.7	Niğbolu, Rahova ve Zıştovi Gümrük Vergileri (Mukâta'a-i gümrük der liva-i Niğbolu ve Rahova ve Zıştovi)	169
6.8	Kavala İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i iskele-i Kavala)	170
6.9	İzmir Kantar Vergisi (Mukâta'a-i resm-i kantar-ı kebîr ve sagîr ve Musa Bâli der İzmir)	171
6.10	Selanik İskelesi Gümrük Vergisi (Mukâta'a-i gümrük-i iskele-i Selanik)	172
6.11	Pamuk ve Pamuk İpliği İhracat Vergisi (Mukâta'a-i resm-i mîrî-i penbe ve rişte-i penbe)	173
6.12	Bursa İpekli Kumaş Mengenesi Vergisi (Mukâta'a-i mengene-i kutnî ve peşîmî ve keremsüd ve emti'a-i sâire der Bursa)	174
6.13	Bursa İpek Boyacılığı Vergisi (Mukâta'a-i boyacıbaşılık-ı ipek-i elvân der Bursa)	175
6.14	Edirne İpekli Kumaş Mengene Vergisi (Mukâta'a-i mengene-i ateş der nefis-i Edirne)	175
6.15	Edirne İpekli Dokuma Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i esnaf-ı sandalcı ve bürüncükçü der Edirne)	176
6.16	Niğbolu, Rusçuk, Tırnova, Hezargrad ve Yergöğü Pamuklu ve Yünlü Kumaş Damga Vergileri; Şumnu, Osmanpazarı, Eski Cuma Yünlü Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i kirpas ve aba der kazahâ-i Niğbolu)	176
6.17	Şumnu Astar Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i astar der Şumnu)	177
6.18	Ankara Pamuklu Dokuma Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i Kirpas-ı Ankara)	178
6.19	Kastamonu Pamuklu Bez Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i kirpas-ı Kastamonu ve tevâbi'ha)	179
6.20	Serez Boyahane ve Basmahane Damga Vergisi (Mukâta'a-i damga-i kârhâne-i boyacı ve basmacı der nefis-i Serez)	180
6.21	Adana Demir Madeni Vergisi (Mukâta'a-i mahsûl-i kürehâ-i âhen der Cebel-i Gidin ma' âhen-i Gidin)	181
6.22	Niğbolu ve Silistre Mamul Deri Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i sahtiyân ve meşîn ve gön ve kavsele an tâife-i debbâgân der liva-i Niğbolu ve Silistre)	182
6.23	Trabzon Ketenbezi Damga Vergisi (Mukâta'a-i resm-i damga-i bez-i Keten-i liva-i Trabzon)	183
10.1	Osmanlı Bütçeleri	219
10.2	Ordu ve Donanma İçin Talep Edilen Yıllık Demir Miktarı, Ödenen Resmî Fiyat, Bu Fiyattan Karşılanabilen Talep Miktarıyla İstanbul Piyasasında Yerli ve Yabancı Menşeli Demirlerin Cari Fiyatı	220
10.3	Savaş Yıllarında Devletin Kiraladığı veya Satın Aldığı Kara Ulaşım Araç Sayıları	222
10.4	Donanma İçin Yıllık Talep Edilen Dokuma, Kendir ve Katran Miktarları	222
11.1a	Fransa'dan Yapılan Yıllık Yünlü İthalatı Miktarları	239
11.1b	İngiltere'den Yapılan Yıllık Yünlü İthalatı Miktarları	239
11.2	Sarayın Yıllık Kumaş Tüketimi İçinde Yünlü ve İpekli Dokumanın Miktarları ve Birim Fiyatları	241
11.3	Donanmanın Manifaktürden Talep Ettiği Yelken Bezi Miktarı	249
14.1	Tokat'ta Kırmızı Pamuklu Bezden ve Boyahanedan Alınan Vergilerin Miktarı	275
14.2	Tokat Boyahane ve Kırmızı Pamuklu Bez Damga Vergisi	281

Grafikler Listesi

5.1	Malikane Muaccelerinin Kâr Oranları	141
5.2	Pamuk ve Pamuk İpliği İhracat, Kavala İskelesi Gümrük, İzmir Kantar Vergileri	141
5.3	Bursa İpekli Kumaş Mengenesi, Sakız Boyahanesi Damga, Edirne İpekli Kumaş Damga Vergileri	142
6.0	Malikâneye Yatırılan Muaccelelerin Kâr Haddi	162
6.1	Pamuk ve Pamuk İpliği İhracat Vergisi ve Fransa'ya İhraç Edilen Pamuk ve İplik Miktarı	163
6.2	Selanik İskelesi Gümrük Vergisi Malikâne Geliri ve Selanik Limanı'nın Ticaret Hacmi	164
6.3	Trabzon İskelesi Gümrük Vergisi	165
6.4	Tokat Giriş Gümrüğü Vergisi	166
6.5	Varna İskelesi Gümrük Vergisi	167
6.6	İstanbul Kantar Vergisi	168
6.7	Niğbolu, Rahova ve Zıştovi Gümrük Vergileri	169
6.8	Kavala İskelesi Gümrük Vergisi	170
6.9	İzmir Kantar Vergisi	171
6.10	Selanik İskelesi Gümrük Vergisi	172
6.11	Pamuk ve Pamuk İpliği İhracat Vergisi	173
6.12	Bursa İpekli Kumaş Mengene ve İpek Boyacılığı Vergileri	174
6.13	Edirne İpekli Kumaş Mengene ve İpekli Dokuma Damga Vergileri	175
6.14	Niğbolu, Rusçuk, Tırnova, Hezargrad ve Yergöğü Pamuklu ve Yünlü Kumaş Damga, Şumnu, Osmanpazarı, Eskicuma Yünlü Damga ve Şumnu Astar Damga Vergileri	177
6.15	Ankara Pamuklu Dokuma Damga Vergisi	178
6.16	Kastamonu Pamuklu Bez Damga Vergisi	179
6.17	Serez Boyahane ve Basmahane Damga Vergisi	180
6.18	Adana Demir Madeni Vergisi	181
6.19	Niğbolu ve Silistre Mamul Deri Damga Vergisi	182
6.20	Trabzon Ketenbezi Damga Vergisi	183
10.1	Devletin Talep Ettiği Yıllık Demir Miktarı ve Fiilen Tahsil Edebildiği Miktar (okka)	221
10.2	Devletin Demir İçin Ödediği Resmî Fiyatın Piyasa Fiyatından Uzaklaşma Nispetindeki Değişme (%) (1640-1820)	221

Kısaltmalar

A.N.Aff.Etr	:	Archives Nationales, Affaires Etrangères (Fransa Dışişleri Arşivi)
B	:	Receb
bk.	:	Bakınız
BOA,	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	:	Cemazielahir
c.	:	Cilt
C.AS	:	Cevdet Askeriye
C.BH	:	Cevdet Bahriye
C.BLD	:	Cevdet Belediye
C.DRB	:	Cevdet Darphane
C.İKTS	:	Cevdet İktisat
C.ML	:	Cevdet Maliye
Ca	:	Cemazielevvel
çev.	:	Çeviren
D.BŞM.d	:	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Defterleri
D.BŞM SHM.d	:	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Esham Defterleri
D.BŞM.CBL.d	:	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Cebelü Bedeliyesi Defterleri
D.BŞM	:	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Evrakı
ed.	:	Editör
Fr	:	Fransızca
g	:	Gram
H	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
İ.DH	:	İrade Dahiliye
İ.MMS	:	İrade Meclis-i Mahsus
İ.MSM	:	İrade Mesail-i Mühimme
İ.MVL	:	İrade Meclis-i Vala
İE.MİT	:	İbnülemin Muafiyet
İng.	:	İngilizce
kg.	:	Kilogram
KK.d	:	Kamil Kepeci defterler
kr.	:	Kuruş
L	:	Şevval
m	:	metre
M	:	Muharrem
MAD.d	:	Maliyeden Müdevver Defterler
N	:	Ramazan
No.	:	Numara
R	:	Rebiulahir
Ra	:	Rebiulevvel
Ş	:	Şaban
S	:	Safer
s.	:	sayfa
TS.MA.d	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TS.MA.e	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TT.d	:	Tapu Tahrir Defteri
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
v.	:	varak
vb.	:	ve benzeri, ve benzerleri
vd.	:	ve devamı, ve diğerleri
vs.	:	ve saire
yy.	:	Yüzyıl
Z	:	Zilhicce
Za	:	Zilkade

Teşekkürname

Bu yazılar, araştırma safhaları da hesaba katılırsa, yaklaşık 40 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Bu süre boyunca o kadar çok yardım gördüm ki bunların hepsine teşekkürü eksiksiz yapmaya kalkışsam, orta boy bir şehrin telefon rehberi hacminde ikinci bir cilt eklemem gerekirdi. İsimlerini zikre-mediklerimin affını diliyorum.

Teşekkürüm en başta rahmetli hocam Prof. Ömer Lütfi Barkan'adır. Son derece zeki ve eşine nadir rastlanan kalitede bir bilim adamı olduğu kadar, iyilik ve yardım ediciliği ile de eşsiz bir insandı. Türkiye'de ilk defa, dilerim son olmaz, bir bilim adamının nasıl bir insan tipi olduğunu onun şahsında müşahade fırsatını buldum. Bana bu fırsatı verdiği için ona minnettarım; ayrıca hudutsuz hoşgörü ve anlayışı ile, kendi yolumu inşa etme-me herhangi bir müdahaleyi hiç aklına getirmeden, elinden gelen her türlü maddî ve manevî lütuflarını esirgemeyen o aziz ve muhterem hocama med-yun-ı şükranım.

Marmara Üniversitesi'nin eski rektörü rahmetli Prof. Hakkı Dursun Yıldız, Fen-Edebiyat Fakültesi'nde 1983'ten itibaren sağladığı imkânlarla, o tarihten sonra yaptığım çalışmaları gerçekleştirmede birinci derecede etkili olmuştur; Onun bu desteği olmasa idi, o çalışmaların hiçbirini yapamazdım. Şükran borcum büyüktür.

Rahmetli Fethi Gemuhluoğlu, başında bulunduğu Türk Petrol Vak-fı'ndan birkaç yıllık süre için verdiği bursla hiç şüphesiz çok değerli bir maddî katkı sağlamıştır; ama rahmetli Fethi Ağabey'in, şahsında temsil ettiği insan-ı kâmil vasfı içinde ibzal buyurduğu manevî desteği ile bahsettikleri çok daha önemli olmuştur. Rahmet ve şükranla anıyorum.

Çalışmalarımın 1990'dan sonraki bölümünde önemli katkıları olan bir büyük yardımı da Prof. Cornell H. Fleischer sağladı; ABD'nin St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde başında bulunduğu "Center for The Study of Islamic Societies and Civilizations"da misafir araştırmacı olarak 1990 baharında, bir sömestri için Rockefeller Vakfı'nın desteği ile yaptığı davet sayesinde, Türkiye'de arayıp da bulamadığım pek çok literatüre ulaşma imkânını buldum. Hem Fleischer'e, hem de Rockefeller Vakfı'na müteşekkirim.

Yazıların çoğu uluslararası seminerlerde tebliğ olarak sunulmuş olan metinlerin geliştirilmesinden doğmuştur. Bu seminerlere katılmam için maddî destek sağlayan kuruluşlara ve onların değerli yöneticilerine büyük şükran borcum vardır. Bunlar arasında özellikle, l'Association Internationale des Etudes du Sud-est Européen kuruluşuna ve onun yıllarca başkanlığını yapmış olan Prof. N. Todorov'a, Uluslararası Türkiye İktisadî ve Sosyal Tarihi Konferans Heyetine, Fransa'da Centre National de la Recherche Scientifique kuruluşuna, ABD'de Binghamton Üniversitesi'nde Fernand Braudel Center ve onun değerli yöneticileri Prof. Immanuel Wallerstein'e ve Prof. Donald Quataert'e, yine ABD'de Winconsin Üniversitesi'ne ve onun Tarih bölümü başkanı Prof. Kemal Karpat'a, Yunanistan'da National Foundation for Scientific Research kuruluşuna ve onun Modern Greek History grup başkanı Prof. V. Panayotopoulos'a, Japonya'da Yamagata Üniversitesi'nde Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'ne ve onun Bölgesel Kalkınma ve Planlama Koordinatörü Prof. Taketsugu Okawa'ya, Tokyo Üniversitesi'nde Islamic Area Studies Project merkezine ve onun değerli yöneticileri Prof. Yuso Nagata ile Prof. Tadeshi Suzuki'ye, Eski Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'ne, Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü'ne ve değerli başkanı Prof. İsmail Erünsal'a A.B.D., Federal Almanya, Fransa, Japonya, Eski Sovyetler Birliği ve Yunanistan'daki birçok üniversitede çok sayıda seminer ve konferansa katılmama imkân vererek metinlerin verimli tartışma ortamı içinde olgunlaştırılmasına vesile oldukları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Uluslararası seminerlerde sunduğum tebliğlerin, tercüme veya yorum ve tenkitleri ile katkıda bulunan dost ve meslekdaşlarım Ahmet Cihan, Evangelia Balta, Anthony Greenwood, Halil İnalçık, Kemal Karpat, Şevket Pamuk, Daniel Panzac, Frank Perlin, Carlo Poni, Ariel Salzmänn, Nicolas Vatin, müteveffa Jean-Pierre Thieck ve Zeynep Yıldırım'a teşekkürlerimi sunmaktan büyük memnuniyet duyuyorum.

Makalelerin birçoğunu yayınlanmadan önce okuyarak son derece değerli tenkitleri ile oluşumunda katkısı olan aziz dostum Prof. Murat Çizakça'ya teşekkürümün müstesna bir niteliği vardır.

İkinci bölümün ilk iki makalesi ilk çalışmalarımıdır; birincisi Ankara'da, diğeri Hamburg'da yapılan seminerlere sunulmak üzere hazırlanan bu iki uzun makaleyi ve tabloları ile grafiklerini düzenlemekte ve o günlerin teknoloji gereği mumlu kâğıda yazıp teksir etmekte büyük emeği geçen ilk eşim Nazan Tanöver'e şükran borçluyum.

İstatistik tablo ve grafiklerin oluşturulmasındaki metodolojik ve teknik yardımları için Prof. Tevfik Güran'a ve rahmetli Prof. Kenan Ural'a müteşekkirim.

Araştırmalarımın büyük çoğunluğu İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılmıştır. Arşiv'e girdiğim 1966'dan itibaren Genel Müdürü'nden en mütevazı düzeyde görev yapanlarına kadar bütün Arşiv mensuplarına borcum büyüktür. Onların faydalanmamı sağladıkları o zengin miras olmasa idi bu çalışmalar da hiç şüphesiz yapılamayacaktı. Hepsine şükranlarımı sunuyorum.

Kitabın özellikle birinci bölümündeki düşünceleri ilk defa açıklama imkânı vererek *Sosyoloji Dergisi*'nde yayımlayan ve çok değerli tenkitleri ile katkıda bulunan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi - Sosyoloji Bölümü'nün eski başkanı Prof. Baykan Sezer'e ve bölümün doktora sınıfı öğrencilerine büyük şükran borcum vardır.

Bu makaleleri toplayıp kitap haline getirme hususundaki temenni ve teşvikleri, önsözü ve girişi okuyup çok değerli tenkit ve tavsiyeleri ile hataların azaltılmasında yaptığı dost ve aydın yardımları için Prof. Ayhan Aktar'a teşekkür etmek zevkli bir görevdir.

Makalelerin bir araya getirilmesi, tashih ve ıslah edilmesinde tenkit, tavsiye ve yardımlarını cömertçe lûtfeden genç meslekdaşlarım Dr. Erol Özvar, Gültekin Yıldız ve Fehmi Yılmaz'a teşekkür borcum birkaç satıra sığmayacak kadar büyüktür.

Bu çalışmalarda yapılmış olan yanlışları düzeltmek için dost ve meslekdaşlarım çok yardım ettiler; onlara müteşekkirim, ama tabii ki kalan yanlışlar bana aittir. Bir de yapılmamış olan yanlışların düzeltilmesi ile ilgili oldukça radikal ve ilginç bir yardım daha vardır ki bunu da zikretmek gerekir. "Osmanlı İktisadî ve Sosyal Tarihi'nin Kaynağı Olarak Hususî Muhasebe

Defterleri” konusunda yapmakta olduğum bir araştırma için *Topkapı Sarayı Arşivi*’nde bulunan sınırlı sayıdaki hususî muhasebe defterlerini incelemek üzere gönderdiğim izin dilekçesine Kültür Bakanlığı “*Böyle araştırma olmaz*” cevabını münasip görmüştür. İzin yerine “tarihî metot dersi” vermeyi tercih eden Kültür Bakanlığı, herhalde yapılmamış olan yanlışları düzeltmeyi amaçlamış olmalıdır. Ancak bu radikal ve *Prophylactique* (koruyucu!) yardım gayreti araştırmayı da önlemiş bulunduğu için hangi yanlışların düzeltilmiş olacağını tahayyül etmekte biraz zorlanıyorum. Muhayyilemin yetersizliği yüzünden nasıl teşekkür etmem gerektiğini de kestiremiyorum.

Ötüken Yayınevi ile onun değerli yöneticisi Nurhan Alpay’ın yardımları ise kelimelerle ifade edilmesi imkânsız düzeydedir. Benden Osmanlı İktisat Tarihi hakkında bir kitap hazırlamamı, üstelik peşin bir ödeme yaparak talep ettikleri tarihten bugüne kadar geçmiş olan süre tam 20 yıldır; Hazreti Eyüb sabrı ile bekledikleri bu uzun zaman boyunca en ufak bir imalarına dahi maruz kalmadım. Dünyada böyle erdem örneklerinin bulunduğunu kanıtlama mutluluğunu yaşamak için bile insan eserini tamamlamayı bu kadar geciktirebilirdi. Ama benim gecikmemin başka sebepleri de vardır; önsözde onları yeterince anlattım sanırım. Ötüken Yayınevi’ne ve onun eşsiz müdürü Nurhan Alpay’a teşekkürün bir ölçüsü olamaz, diye düşünüyorum.

Beni meydana getiren ve herşeyimi borçlu olduğum aileye, bu kitaptan başka verebildiğim hiçbir şeyim olmadığı için, ithafı onlara tahsis ettim. Benim meydana getirdiğim aileye gelince, onlara verebildiğim de oldukça bol mahrumiyetlerden ibaret. Eşim Münevver Nurdan yoğun çalışma ile tamamladığı haftaların sonunu, biraz dinlenme ve gezme yerine, benim çalışmalarımın tanığı ve yardımcısı olarak ev hapsinde geçirmek zorunda kaldı. Beni Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne şikâyete hakkı olduğu halde, bunu yapmadı; üstelik sağladığı iç huzuru ile adeta kendini feda edercesine çalışmalarına katkıda bulundu, ona teşekkürüm sonsuzdur. İlk makalelerin yazılmaya başladığı yıllarda doğan çocuklarım Zeynep ve Elif Süreyya, büyürken sordukları derin çocuk soruları ile zihnî gelişmemde önemli rol oynadılar. Buna karşılık, kendilerine yeteri kadar zaman ayıramayan, ayrıca sınırlı gelirini de uzak diyarlardan getirttiği pahalı kitaplara harcayan babalarını mahkemeye vermekte yerden göğe kadar haklı oldukları halde, hiç şikâyet etmeden katlandılar, onlara da teşekkürüm sonsuzdur.

9. Baskıda Yapılan Değişiklikler Hakkında

Bu yeni baskıda kitabı daha kolay okunur hale getirmek üzere önemli değişiklikler yapıldı. Bunları kısaca belirtmek gerekir.

Bir kitaptan bilgi bakımından kolayca yararlanabilmenin önemli bir şartı olduğu halde, ancak 6. baskıda eklenebilen indeks, bu baskıda yeniden gözden geçirilerek ayıklandı ve analitik bir yapıya kavuşturuldu. Tablolarda yer alan verilerin günümüz Türkçesi ile ifade edilen başlıklarının yanında, parantez içinde Osmanlı Arşiv kaynaklarındaki karşılıkları da tam ibaresi ile gösterilerek, okuyucuya kaynağı ile onları karşılaştırma imkânı sağlandı. Bilgisayar programlarının sağladığı yeni teknikler sayesinde grafikler de, temsil ettikleri tabloları, mümkün olduğu kadar doğru ve güvenilir şekilde yansıtabilecek düzeye getirildi. Bu arada daha önce grafikleri çizilmeden bırakılan bazı tablolar için de yeni grafikler eklendi. Tablo ve grafikler, kitabın bütünlüğüne işaret etmek üzere, ait oldukları bölümün sırasına göre numaralandırılarak, bir liste halinde kitabın içindekiler bölümüne eklendi. Böylece, okuyucu ilgilendiği ve merak ettiği kantitatif verileri, ilgili bölümü okumadan da, onların muhtevasını ve yerini bu listeden kolayca bulup faydalanabilecektir.

Önceki baskılarda bölümlere göre düzenlenmiş olan bibliyografya ve notlar, muhafaza edilmekle birlikte, kitabın bütününe ait bir kaynaklar listesi halinde yeniden düzenlendi. Bibliyografyada özellikle arşiv kaynakları konusunda yapılan değişiklikler önemlidir. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yönetimi son yıllarda eski tasnifleri de gözden geçirerek, birçok fonun kodlarını değiştirmiştir. Eski kodlara göre yapılmış olan atıflarla notlar, bu yeni kodlara göre değiştirilerek yeniden düzenlenmiştir. Metinde ve bibliyografyada kullanılan kısaltma işaretleri, Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzuna uygun şekilde düzenlenerek, arşiv belgelerine ait yeni kodlarla birlikte kitaba eklendi.

Bütün bu değişikliklerin, 6. baskının önsözünde ifade ettiğim gibi, kitabı daha önce edinmiş olanlara tekrar satın alma gibi bir külfet getirmemesine özellikle dikkat ettiğimi belirtmek isterim. Bu değişikliklerin, kitabı bundan sonra edinecekleri yeni kolaylıklar getirmekten öte herhangi bir özelliğinin bulunmadığını, sadece şekil olarak onu uluslararası standartlara biraz daha uygun hale getirmekten ibaret bulunduğunu ifade etmeliyim.

Okuyucunun daha rahat kullanabilmesini sağlamak üzere yapılan ve kitabın özünü değil, şeklini değiştirmekten ibaret kalan bu masum ilaveler, çok değerli genç bilim erbabının yaklaşık 4-5 aylık yoğun mesaisi sayesinde gerçekleşmiştir. Bibliyografya'nın düzenlenmesinde Kenan Yıldız, İSAM Kütüphanesi'nin zengin kaynaklarından yararlanarak yaptığı yardımları ile son derece değerli katkılarda bulunmuştur. Kendisine müteşekkirim. Kitapta yer alan bazı belgelerin transkripsiyonunda, önceki baskılarda sürüp giden bazı yanlışları, büyük bir ehliyetle düzeltmeyi sağlayan Bilgin Aydın'a da şükranlarımı sunuyorum. Abdüllatif Çeviker, kitaptaki grafikleri, temsil ettikleri tablolarla uyumlu ve ahenkli hale getirmekte istatistik dilindeki uzmanlığını bizden esirgemedi, aksine cömertçe lütfetti. Teşekkür ediyorum. Ama bütün bu işlerin koordinatörü, kimden nasıl yardım alacağımızı, hatta neyin ne kadar değişmesi gerektiği konusunda, kitabı önceden satın alanlara yeniden satın alma yükümlülüğü getirilmeden yapılacak her türlü değişikliğe razı olan yazarı da ikna etme görevi dâhil, yaptığı müstesna yardımları için Fehmi Yılmaz'a teşekkürden öte, kitabı adeta yeniden yazmışçasına katkıların sahibi olarak medyun-ı şükran olduğumu ifade etmek isterim.

Son olarak Ötüken Yayınevi de Kasım 2012'de baskıya vermeyi planladığı kitabı, bütün bu düzeltmelerin tamamlanabilmesi için 9 ay gibi uzunca bir süre bekleyerek her zamanki sabır ve âlicenaplığı ile bizi yine minnettar etmiştir. Teşekkürüm sonsuzdur.

Bütün bu yardımlara ve aylar süren çalışmalara rağmen gizlenmeyi başaran yanlış, eksik ve kusurların tek sorumlusu hiç şüphesiz yazarın kendisidir.

Mehmet GENÇ
Koşuyolu, İstanbul
12.07.2013

6. Baskıya Önsöz

Bu kitap, 2000 yılında yayınlandıktan sonra, yaklaşık iki yılda bir yeni baskıları yapılarak 6. baskıya ulaştı. Osmanlı tarihinin iktisadî ve malî meseleleri üzerinde çeyrek yüzyıllık araştırmaların sonuçlarını özetleyen çoğu teknik mahiyette 24 makale ve konuşmadan oluşan derleme türü bir kitabın bu derece ilgi görmesi her türlü beklenti ve tahminlerimin üstünde olmuştur. Okuyucularıma şükran borçluyum.

Gösterilen ilginin kitaba ait bir erdemden çok, ele aldığı konunun öneminden kaynaklanmış olduğundan şüphem yok. Osmanlı Devleti, Türklerin dünya tarihindeki rollerini zirveye taşıdığı bir tecrübeyi temsil eder. En iyimser ifade ile tahfif edici tenkit veya hamasî övgü dikotomisine düşmeden bu tecrübeyi objektif olarak anlamaya ve yorumlamaya çalışmanın sonucunda ortaya çıkan tabloda, sistemin en az başarılı olduğu düşünülen iktisat ve maliye alanına ait bulguların bile, Osmanlı öncesinden gelen bilgeliklerin birikimi üzerine aklın ve vicdanın inşa etmeyi başardığı ilginç bir sentezin varlığını sezmeyi mümkün kıldığını düşünüyorum. Askerî organizasyon, bürokrasi, milletlerarası ilişkiler, sosyal düzen, hukuk rejimi, dinî-kültürel farklılıklara karşı tutum gibi sistemin nispeten daha başarılı olduğu alanlardaki bulgularımız henüz yetersizdir. Ama Osmanlı sisteminin beyni konumundaki bürokrasinin oluşturduğu muazzam belge okyanusunun, son yıllarda hızlanarak artık tamamlanmaya yaklaşan tasnif çalışmalarının sunduğu yeni kaynakları da değerlendirerek peşin hükümleri bir kenara bırakıp, sosyal bilim kavramları ile objektif olarak araştırma zahmetine girdiğimiz oranda bütün bu alanlarda önemli sürprizlerin bizi beklediğini şimdiden tahmin edebiliriz. Bu kitap, birçok eksiklik ve kusurlarına rağmen sezdirir gibi olduğu bu sürprizlerin çekiciliğinden kaynaklanan bir ilgiye mazhar olmuştur, diye düşünüyorum.

Kitabın eksikliği ve kusurları sayılamayacak kadar çoktur. İlk baskısından itibaren çok vakit gerektirmeyen küçük baskı yanlışlarını düzeltmenin ötesine geçmeye, yeni araştırmalara yoğunlaştığım için, doğrusu pek vakit bulamamıştım. Bunun için okuyucularımın affını diliyorum. Bir bölümü çeşitli dergi ve koleksiyonlarda yayımlanmış olan bu çalışmalarını kitaba ekleyip hacmini ve kusurlarını artırmayı doğru bulmadım. Kusurları azaltırken, kitabı daha önce satın almış olanları yeniden masrafa sokmayı “zımnî mukâvele ahlakına” aykırı bulduğum için muhtevayı değiştirecek müdahaleden de kaçındım. Bu sebepten, ilk baskının önsözünde belirttiğim kusurlara, muhteva ile ilgili olduğu için dokunmadım. Bu baskıda düzeltilen çoğu ufak tefek kusurlar ile çok önemli bir eksiklikten de kısaca bahsetmek gerekir.

Her şeyden önce az sayıda da olsa yazım, imlâ ve noktalama yanlışları düzeltildi. Yazı karakterleri daha yumuşak ve kolay okunabilir hale getirildi. Tablolar, müteber uluslararası dergilerde de tercih edilen şekilde yeniden biçimlendirildi; ayrıca bazılarında ait açıklamalar tablonun altına alınarak daha kolay incelenebilir hale getirildi. Tablolar arasında, önceki baskılarda titizlikle üzerinde durulmasına rağmen bir türlü başarısız olan yeknesaklık büyük ölçüde sağlandı. Kitabın “İçindekiler” kısmı okuyucunun yorulmadan kolayca ve hızla tarayabileceği şekilde yeniden düzenlendi. Çoğu şekle ait bu düzeltmelerin dışında, kitabın en önemli eksikliği, bir endeksin olmamasıydı. Endeksi olmayan kitap şüphesiz okunabilir, ama bilimsel olarak yararlanılması imkânsız denecek derecede zordur. Dikkatli bir tarama ile oluşturulan oldukça hacimli bir endeks eklenerek bu büyük eksiklik giderilmiş oldu. Bu düzeltme, değiştirme ve eklemeler, kitabı daha önce almış olanlara yenisini alma külfeti getirmiyor, ancak bu baskıdan itibaren alanlara ise büyük kolaylıklar sağlayacağını düşünüyorum.

Bütün bu yenilikler, Osmangazi Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi aziz dostum Prof. Dr. A. Mesud Küçükcalay'ın tavsiye, teşvik ve yardımları sayesinde gerçekleşebilmiştir. Kitabı adeta yeniden hayata kavuşturan bu katkılarından dolayı Mesud Bey kardeşime şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet GENÇ
Koşuyolu, İstanbul
17.06.2009